

*Voordracht voor Felix & Sofie***Is de metafysica dood?**

Emanuel Rutten

Allereerst wil ik Felix & Sofie hartelijk danken voor de uitnodiging om vanavond in te gaan op de vraag of de metafysica ten einde is. Welnu, is de metafysica werkelijk dood? Is het inderdaad zo dat we binnen de filosofie zouden moeten ophouden met het beoefenen van metafysica? Ik zal betogen dat dit niet het geval is.

Laat ik mijn betoog aanvangen met de vraag naar het onderwerp van de metafysica. Waarop richt de metafysica zich? We kunnen deze vraag op verschillende manieren benaderen. Eén mogelijke benadering is het vragen naar de relatie tussen metafysica en de positieve vakwetenschappen, zoals bijvoorbeeld de fysica, de psychologie, de biologie of de economische wetenschappen. Iedere wetenschap bestudeert een bepaald deelgebied van het zijnsgeheel. Zo houdt de fysica zich bezig met het fysisch gekwalificeerde zijnde, de psychologie met het mentaal gekwalificeerde zijnde, en de economie met het economisch gekwalificeerde zijnde. Elk van deze aspecten, het fysische, het psychologische en het economische, bepaalt een bepaalde sector van de werkelijkheid. Geen van deze sectoren omvat echter *al* het zijnde. De metafysica daarentegen kiest als haar object het zijnsgeheel *als zodanig*. Zij bestudeert de wereld in zoverre deze *is*. Ze richt zich op het zijnde *als zijnde*. Daar waar elk van de positieve vakwetenschappen restloos samenvalt met haar objectgebied,

overstijgt de metafysica de grenzen van ieder afzonderlijk vakgebied. Zo is zij in staat een reflexieve denkhouding aan te nemen ten opzichte van de verschillende onderzoeksobjecten van de vakwetenschappen en deze in een overkoepelend coherent wereldbeeld te integreren. De metafysica verenigt de verschillende inzichten van de individuele vakwetenschappen dus in een geïntegreerde samenhangende visie op het zijnsgeheel als zodanig. Ze beoogt een *voldoende algemene* beschrijving van de werkelijkheid in haar totaliteit.

Hiertoe stelt de metafysica fundamentele vragen die ontegenzeggelijk betekenisvol zijn, maar buiten het bereik van iedere afzonderlijke vakwetenschap vallen, zoals waarom er überhaupt iets is en niet veeleer niets, wat de relatie is tussen contingent en noodzakelijk bestaan, wat ‘zijn’ uiteindelijk betekent en of vakwetenschappelijke resultaten betrekking hebben op een objectieve werkelijkheid die onafhankelijk van ons bestaat, of alleen maar gaan over de wereld zoals deze door ons als mensen ervaren en gedacht wordt. Maar ook kunnen we denken aan fundamentele vragen zoals ‘Bestaan getallen?’, ‘Bestaat God?’ of ‘Zijn er morele feiten?’. Al deze vragen zijn zeker niet onzinnig en laten zich terecht niet onderdrukken. Binnen de vakwetenschappen worden ze echter niet aan de orde gesteld. Hetzelfde geldt voor diepe betekenisvolle vragen die vertrekken vanuit het innerlijke eerste persoonspectief op de werkelijkheid, zoals de vraag naar de ontologische aard van betekenis, intentionaliteit of subjectieve innerlijke ervaring. Deze vragen zijn vanuit het uitwendige derde persoonspectief van de vakwetenschappen niet toegankelijk. In de metafysica worden kritische reflecties op deze en eerdere vragen wel meegenomen.

De metafysica gaat voor wat betreft haar methode uit van een wijsgerig *inclusief* begrip van rationaliteit, waarbij naast de mathematisch-empirische methoden van de positieve

vakwetenschappen ook o.a. autonoom redegebruik, rationele intuïties, niet-corrigeerbare ervaringen, fenomenologische reflecties, filosofische gedachte-experimenten en a priori redeneringen in het spel worden gebracht. De legitimatie hiervan wordt geleverd door het zogenaamde *principle of credulity*. Dit principe neemt als uitgangspunt dat de mens een inclusief wezen is, behept met vele verschillende cognitieve vermogens. Het stelt dat wij gerechtvaardigd zijn om een ons gegeven cognitief vermogen, zoals empirische ervaring, autonoom redegebruik of rationele intuïties, te gebruiken *zolang* er geen goede reden is om dit niet te doen. Een gevolg hiervan is dat geen enkele kennisbron, of het nu gaat om empirische waarneming of om a priori intuïties, als onfeilbaar wordt beschouwd. Al onze inzichten zijn voorlopig, zowel die van de vakwetenschappen als die van de metafysica. En juist omdat al onze kennisbronnen feilbaar zijn, is het verstandig om ons niet tot één bron te beperken, maar verschillende methoden steeds met elkaar te blijven confronteren.

Om te komen tot een overkoepelende visie op het zijnsgeheel combineert de metafysica positief vakwetenschappelijke en strikt metafysische inzichten. Dit levert een *evenwicht* tussen beiden op, waarbij de resultaten van de vakwetenschappen gebruikt worden om a priori intuïties te corrigeren, en omgekeerd eveneens a priori intuïties ingezet worden om vakwetenschappelijke kennis te interpreteren en te integreren in een meer omvattend wereldbeeld. Zo is het interpreteren van de wiskundige formules van de kwantummechanica niet louter fysica. A priori intuïties over toeval, causaliteit en bewustzijn spelen eveneens een rol bij het kiezen voor een deterministische of indeterministische interpretatie, of een interpretatie met of zonder bewuste waarnemers. Ook begripsverheldering door conceptuele analyse behoort tot de integratie- en interpretatie-

activiteiten. Explicatie draagt echt iets bij. Er wordt gearticuleerd wat ongearticuleerd bleef in ons positief vakwetenschappelijk weten, maar dat steeds wel wordt ‘meegeweten’, om met Herman Berger te spreken.

Het gaat dus om een vruchtbare wisselwerking tussen wetenschap en metafysica, waarbij elk haar eigen karakter en verantwoordelijkheid behoudt. Sterker nog, zolang wetenschap ‘werk in uitvoering’ en dus onvolledig is, is deze wisselwerking zelfs van groot belang. En ook tijdens wetenschappelijke revoluties wordt duidelijk dat een buiten de normale wetenschappelijke normen vallende onafhankelijke kritische reflectie van grote invloed kan zijn op de ontwikkeling van een vakgebied. We dienen dan ook te streven naar een voortdurende wederzijdse kruisbestuiving tussen de vakwetenschappen en metafysische reflectie in plaats van naar een eenzijdige dogmatische verabsolutering van één van deze.

Juist intellectuele ruimdenkendheid komt onze algemene oriëntatie op de werkelijkheid ten goede. Het is namelijk een redelijk uitgangspunt van iedere *ethics of belief* om een benaderingswijze van de werkelijkheid die zich wil verstaan met wetenschap niet al te gemakkelijk van de hand te wijzen. Dit ook al omdat er geen eenduidig demarcatie-criterium voorhanden is om de vakwetenschappen te onderscheiden van wijsgerig denken. Een denken waartoe eveneens de metafysica behoort. Het gebrek aan een adequaat demarcatie-criterium vormt inderdaad een probleem voor iedereen die denkt te weten wat wetenschap werkelijk is en er een te beperkte opvatting van rationeel onderzoek op na houdt. Zo is de opvatting dat wetenschap *samenvalt* met empirisch

onderzoek al in de twintigste eeuw onhoudbaar gebleken, zoals bijvoorbeeld de geschiedenis van de theoretische fysica ons heeft geleerd.

Nu leidt metafysische reflectie tot meerdere mogelijke allesomvattende wereldbeelden. Om tot een goede rationele afweging tussen deze wereldbeelden te komen wordt daarom meestal nagegaan welke positie het beste voldoet aan bepaalde epistemische deugden. Zo dient een metafysische visie op het zijnsgeheel zo eenvoudig mogelijk en niet ad hoc te zijn, een vergaande mate van coherentie te vertonen, niet te conflicteren met de positieve vakwetenschappen en te beschikken over een breed verklaringsbereik waarbij niet alleen de oorsprong van de kosmos, het leven, bewustzijn en morele waarden, maar ook een groot aantal andere fenomenen, op een eenduidige en samenhangende manier begrepen kunnen worden. Daarbij geven we in de regel de voorkeur aan metafysische theoriën die het beste aansluiten bij onze *common sense*. De gedachte is hier dat we bepaalde common sense overtuigingen alleen moeten willen opgeven als daar echt hele goede redenen voor zijn. Immers, *extraordinary claims require extraordinary evidence*.

Tot dusver ben ik kort ingegaan op het onderwerp en de methode van de metafysica, om zo te laten zien hoe wij ons een zinvolle en substantiële metafysica kunnen voorstellen. Is zo'n betekenisvolle serieuze metafysica echter überhaupt wel mogelijk? Ik zal nu aantal gangbare bezwaren tegen een dergelijk project bespreken en betogen dat geen van deze bezwaren voldoende overtuigend is.

Het eerste bezwaar is dat van het scepticisme. Een scepticus zou kunnen opmerken dat wij nimmer toegang kunnen krijgen tot de *werkelijke werkelijkheid*. Wij kunnen als mensen namelijk nooit buiten onze *menselijke, al te menselijke* conditie treden. Al ons denken en ervaren is en blijft daarom onvermijdelijk altijd *menselijk* denken en ervaren. Dit betekent dat wij slechts toegang hebben tot de wereld *zoals deze door ons als mensen gedacht en ervaren wordt*. Nooit zullen wij de wereld zoals deze onafhankelijk van ons is in het vizier krijgen. De wereld zoals deze op en voor zichzelf is, *de-wereld-in-zichzelf*, blijft voor ons als mensen voorgoed verborgen. *Alles* wat wij denken en ervaren heeft hoe dan ook uitsluitend betrekking op *de-wereld-voor-ons*. De-wereld-voor-ons is de voor ons als mensen onoverschrijdbare horizon van al ons denken, spreken en ervaren.

De filosoof Ted Sider pareert dit bezwaar in zijn artikel *Ontological Realism* uit 2009 als volgt. Iedereen wordt uiteindelijk geconfronteerd met de vraag wat ‘werkelijk’ is en wat slechts een ‘conceptuele projectie’ van onszelf betreft. Wie zich er niet al te gemakkelijk van wil afmaken door te zeggen dat theorieën niets meer zijn dan hun empirische consequenties, zal ergens de lijn moeten trekken tussen objectieve structuur en conceptuele projectie. Zij die een realistische positie ten aanzien van onze theorieën over de wereld problematisch vinden dienen zich dus te realiseren dat ook zij ergens een lijn moeten trekken. En een metafysisch realist kan een vrij overtuigend argument geven voor waar hij of zij de lijn trekt: geloof in elk geval in het objectieve bestaan van die entiteiten en structuren waarvan onze beste wetenschappelijke theorieën zeggen dat ze bestaan en tracht van daar uit een metafysisch wereldbeeld te construeren. Bovendien is uiteindelijk

ook de claim dat wij geen enkele toegang hebben tot de objectieve werkelijkheid een metafysische positie die niet minder problematisch is als een bepaald type realisme.

Maar stel nu eens dat de scepticus gelijk heeft, dat wij op geen enkele wijze ooit toegang kunnen krijgen tot de werkelijke werkelijkheid. Is dit dan inderdaad een probleem voor de metafysica, zoals de scepticus ons wil doen geloven? Is het een probleem dat de wereld zoals wij deze als mensen denken en ervaren, *de-wereld-voor-ons*, voor ons het *allesomvattende* is waarop *al* ons denken en ervaren onvermijdelijk betrekking heeft en waarbuiten wij nimmer kunnen treden? Nee, dit is niet het geval. Het mag zo zijn dat wij niets kunnen weten over *de-wereld-in-zichzelf*. Dit laat echter onverlet dat wij metafysica kunnen bedrijven binnen *de-wereld-voor-ons*. Metafysische posities kunnen door ons dus rationeel gerechtvaardigd worden als beweringen over hoe de wereld voor ons als mensen is. En mag dat genoeg zijn? Wat zouden wij immers nog meer willen dan het *als mens* rechtvaardigen van een bepaald wereldbeeld? Wij zijn immers mensen en geen goden.

Het tweede bezwaar is dat van het sciëntisme. Het sciëntisme veronderstelt dat alléén de positieve vakwetenschappen een legitieme bron van uitspraken over de werkelijkheid zijn. Sciëntisme is echter zelf geen resultaat van positief vakwetenschappelijk onderzoek. De claim dat metafysica niets te zeggen heeft naast de vakwetenschappen is immers zelf een metafysische positie. Wie sciëntisme aanneemt, heeft dus een hele goede reden om het direct weer te verwerpen. En inderdaad, de wetenschap vertrekt zelf altijd al vanuit bepaalde voorwetenschappelijke uitgangspunten, zoals de adequaatheid van zowel de deductieve als inductieve logica. De legitimering daarvan vereist een beroep op een geldigheids criterium dat de wetenschap zelf niet kan leveren, precies omdat ze er altijd al gebruik van maakt. En zo

komen we dus toch weer uit bij een oorspronkelijk zuiver kritisch denk- en reflectievermogen waarvan dan niet alleen de vakwetenschappen, maar ook de metafysica zich kan bedienen.

Het derde bezwaar is meer specifiek gericht tegen a priori intuïties. De geschiedenis van filosofie en wetenschap zou hebben laten zien dat a priori intuïties onbetrouwbaar zijn en dus geen epistemische waarde hebben. Dit bezwaar is echter niet sterk. Natuurlijk is het zinloos om een cartesiaanse conceptie van metafysica te verdedigen volgens welke wij op grond van a priori intuïties absolute onfeilbare kennis over de werkelijkheid zouden kunnen verkrijgen. Zolang wij ons echter realiseren dat onze a priori intuïties feilbaar zijn en gecorrigeerd kunnen worden door nieuw empirisch onderzoek, is er geen enkele reden om dergelijke intuïties geen rol te laten meespelen in ons kritische redegebruik. Al onze kennisbronnen zijn immers feilbaar. Bovendien spelen a priori intuïties ook een rol in de vakwetenschappen zelf. Denk bijvoorbeeld aan de wiskunde of aan de theoretische fysica. En niemand zou willen beweren dat we met deze respectabele activiteiten moeten ophouden.

Daar komt bij dat de inzet van a priori intuïties onvermijdelijk is om de inductieve methode van de empirische wetenschappen te rechtvaardigen. In zijn boek *In defense of pure reason* betoogt Laurence Bonjour mijns inziens succesvol dat inductie alleen gelegitimeerd kan worden indien we een beroep doen op het a priori inzicht dat het is zeer waarschijnlijk is dat het succes van inductie teruggaat op een objectieve uniforme regelmatigheid in de natuur zelf.

En hetzelfde geldt volgens Bonjour voor de denkwetten van de logica. Stel dat er geen a priori rechtvaardiging van logica mogelijk is. Iedere redeneervorm zou dan volledig op basis van empirische gronden gerechtvaardigd moeten worden. Om echter uit empirische gegevens de

conclusie af te leiden dat een bepaalde redeneervorm geldig is, is toch weer een beroep op logica nodig. Ook de suggestie dat logische denkvetten slechts *conventies* zijn lost niets op. Om conventies toe te passen is immers ook alsnog een beroep op logische denkvetten nodig. Een rechtvaardiging van logische denkvetten vereist dus onvermijdelijk een beroep op a priori's.

Verder zijn er voorbeelden van fundamentele metafysische beweringen, die alleszins redelijk zijn en die alleen a priori rechtvaardigbaar lijken, zoals de bewering dat iets niet uit niets kan ontstaan, of dat identieke entiteiten al hun eigenschappen delen. Ook kunnen we denken aan bepaalde criteria voor het beantwoorden van de vraag of twee gegeven objecten gelijksoortig zijn. Of neem de bewering dat een object niet tegelijkertijd een bepaalde eigenschap wel en niet kan hebben. Of neem de metafysische bewering dat het überhaupt redelijk is om de werkelijkheid op fundamenteel niveau te beschrijven in termen van objecten, eigenschappen en hun onderlinge relaties. Sterker nog, het begrip 'empirische ervaring' *zelf* is uiteindelijk bruut oftewel a priori. Het kan immers niet vanuit de empirische ervaring weerlegd worden. En iets soortgelijks geldt voor andere noties die voor de wetenschap constitutief zijn, zoals 'waarheid', 'rationaliteit' en 'kennis'. Elk empirisch onderzoek veronderstelt deze noties en kan ze dus niet gronden. Wetenschap vertrekt altijd vanuit bepaalde normen, maar kan deze normen zelf niet dicteren. Er blijft zo ruimte voor een a priori reflectie op normen. Deze heeft zelfs prioriteitskarakter.

We kunnen ons afvragen waarom men zo sceptisch is geworden tegenover a priori intuïties. Er lijkt hier sprake te zijn van meer dan het wijzen op de feilbaarheid van intuïties, iets wat iedere metafysicus erkent, maar in zichzelf zoals besproken nog geen probleem vormt voor de metafysica. Het bezwaar lijkt vooral een gevolg van een culturele ontwikkeling binnen het laatmoderne en postmoderne denken zelf. Wij zijn de intuïtie verloren dat in het autonome

redegebruik, in het denken over de werkelijkheid, zich iets waarachtigs kan aandienen, dat zuiver denken en wereld intrinsiek op elkaar betrokken kunnen zijn. En juist dat is een gemis.

Tot slot van mijn betoog wil ik de mogelijkheid en ook het belang van een substantiële metafysica heel kort illustreren door een klein stukje metafysica te bedrijven. In het boek *The Grand Design* uit 2010 merkt Stephen Hawking, één van de twee auteurs ervan en één van de beroemdste hedendaagse natuurkundigen ter wereld, het volgende op: ‘Because there is a law such as gravity, the Universe can and will create itself from nothing. Spontaneous creation is the reason there is something rather than nothing, why the Universe exists, why we exist’.

Alleen al deze uitspraak is echter een metafysisch mijnenveld. *In de eerste plaats* kan het universum niet voortgekomen zijn uit ‘niets’ indien, zoals Hawking zegt, de gravitatiewetten verantwoordelijk zijn voor het ontstaan van het universum. Immers, je kunt van de gravitatiewetten veel zeggen, maar niet dat zij ‘niets’ zijn. Het zijn immers op z’n minst abstracte objecten. *In de tweede plaats* kan het universum niet de oorzaak zijn van zichzelf. Niets gaat immers in ontologische of temporele zin aan zichzelf vooraf. De idee dat het universum zichzelf veroorzaakt is dan ook contradictoir. *In de derde plaats* kan direct de vraag gesteld worden wat dan de grond zou zijn van de gravitatiewetten zelf. Waarom bestaan er überhaupt gravitatiewetten? En waarom dan deze wetten in plaats van één of meer andere - logisch eveneens mogelijke - wetten? *In de vierde plaats* dient te worden opgemerkt dat wetten geen objecten met causale vermogens zijn. Wetten zijn proposities of beschrijvingen en proposities of beschrijvingen kunnen geen materie, energie, ruimte en tijd veroorzaken. Ook dit is dus incoherent.

Kortom, voorlopig is er voor metafysici nog meer dan voldoende werk te doen. Ik dank u voor uw aandacht.